

УДК 7.038(477)"1920/1930"
DOI: 10.31866/2617-7951.3.1.2020.207527

UDC 7.038(477)"1920/1930"

УКРАЇНСЬКИЙ АВАНГАРД 1920–1930-Х РР. У КУЛЬТУРНІЙ РЕФЛЕКСІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

UKRAINIAN AVANT-GARDE 1920–1930S IN THE CULTURAL REFLECTION OF MODERN UKRAINE

Наталія Удріс-Бородавко,
<https://orcid.org/0000-0003-1831-5476>
кандидат соціологічних наук,
доцент,
Київський національний університет,
культури і мистецтв,
Kyiv, Ukraine
udris.nata@gmail.com

Natalia Udris-Borodavko,
<https://orcid.org/0000-0003-1831-5476>
PhD in Social Sciences,
Associate Professor,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
udris.nata@gmail.com

Анотація

Мета статті полягає у висвітленні та систематизації культурно-мистецьких, наукових і дизайнерських проєктів, присвячених переосмисленню періоду українського конструктивізму 1920-1930-х рр. у контексті культурної рефлексії українського суспільства. **Методологія дослідження** полягає в аналізі емпіричного матеріалу. **Наукова новизна.** В статті вперше проаналізовано культурно-мистецькі проєкти, що реалізувалися в Україні впродовж останнього десятиріччя та мали на меті розкриття потужності зазначеного мистецько-дизайнерського феномену або переосмислення його ідейних засад з позицій сучасника. Крім того, автором доводиться, що саме дизайн є тим ефективним інструментом, що дозволяє донести результати наукової рефлексії до широких кіл громадськості та вплинути на трансформацію суспільної свідомості в напрямку поставленої мети – усвідомлення України як носія унікальної культурної спадщини світового рівня. **Висновки.** Значна активізація суспільної культурної рефлексії на український авангард 1920-1930-х рр. спричинена, по-перше, особистими рефлексіями науковців і дизайнерів, які проєктують інтелектуальні та матеріальні продукти. По-друге, – зростанням професійного рівня інституції культурного менеджменту та

Abstract

Research aim is to cover and systematize cultural, artistic, scientific, and design projects dedicated to rethinking the period of Ukrainian constructivism in the 1920s and 1930s in the context of cultural reflection of Ukrainian society. **The research methodology** is to analyze the empirical material. **Scientific novelty.** The article for the first time organizes and analyzes cultural and artistic projects implemented in Ukraine over the past decade and aimed at revealing the power of this artistic and design phenomenon or rethinking its ideological foundations from the standpoint of contemporaries. In addition, the author argues that design is the most effective tool that allows us to convey the results of scientific reflection to the general public and influence the transformation of public consciousness in the direction of the goal – awareness of Ukraine as a carrier of a unique world cultural heritage. **Conclusions.** Significant intensification of public cultural reflection on the Ukrainian avant-garde of the 1920s and 1930s was caused, first, by the personal reflections of scientists and designers who design intellectual and material products. Secondly, the growth of the professional level of the institution of cultural management and a systematic approach to design, thanks to which personal reflections are transformed into spectacular content and spread among the public.

системного підходу в дизайні, завдяки чому особисті рефлексії трансформуються у видовищний контент та поширюються серед громадськості.

Ключові слова: **Key words:**

рефлексія, український авангард, дизайн, експозиція.

reflection, Ukrainian avant-garde, design, exposition.

Вступ **1**

Впродовж останніх десяти років, особливо під час та після Револуції гідності, Україна переживає стан зміцнення своєї ідентичності та процес пошуків важелів, які дозволять займати їй місце в структурі європейських держав як носія унікальної культурної спадщини та власного історичного розвитку.

Дослідники соціальних процесів зважають на те, що під час криз або перехідних періодів спостерігається актуалізація рефлексії як методу пізнання та переосмислення змін культурних моделей. Певні події, що викликають в суспільній комунікації тривожні переживання, руйнування звичних конструктів, що утворюють усталену картину світу та пов'язують минуле, теперішнє і майбутнє, винайдення нових системних зав'язків – все це сприяє зануренню у дослідження певних культурних періодів минулого з метою виявлення та аналізу детермінацій сучасного стану. Якщо відкинути апіорну установку про негатив як основну причину рефлексії, можна сказати, що рефлексія активується в умовах переходу суспільства до нового стану та винайдення в минулому певних конструктів, що визначають вектор цих змін та дозволять побудувати нову модель розуміння суспільством себе як цілісності та системи, що прогресує, а не навпаки.

В українській культурі, що зазнала активного стрибка у презентації власної унікальності та потужності впродовж попереднього десятиріччя, рефлексія відіграє вагомий роль та впливає на формування нового бачення українцями і свого минулого, і перспектив майбутнього. Одним з об'єктів такої соціокультурної рефлексії є період українського конструктивізму 1920-1930-х рр. Це культурний феномен, у рамках якого не лише синтезувалися різні види мистецтва, але й відбулося це на платформі дизайну як системного процесу проектування єдиного об'єктно-інформаційного простору. Багато в чому саме дизайн став як об'єктом переосмислення (аналізу піддаються твори графічного дизайну, дизайну одягу, декору інтер'єру, сценографії), так і методом презентації нового бачення фундаменту української культурної ідентичності (розробка видовищних експозицій, проектування нових об'єктів дизайну).

**Мета
дослідження** **2**

Ця стаття має на меті висвітлення та систематизацію культурно-мистецьких, наукових і дизайнерських проектів, присвячених переосмисленню періоду українського конструктивізму 1920-1930-х рр. у контексті культурної рефлексії українського суспільства, а також аналіз дизайну як інструменту ефективної комунікації у процесі цієї рефлексії.

**Методологія
та аналіз
джерельної
бази** **3**

В дослідженні ми провели огляд наукових публікацій про теорію рефлексії в різних галузях науки, зокрема психології, філософії, педагогіці, культурології. Зокрема, підґрунтям цієї роботи стали статті О. Копієвської (2013), яка синтезувала розуміння рефлексії як наукового методу, В. Воронкової (2018), яка представила рефлексію в соціокультурному значенні та О. Крюкової (2012), увага якої сконцентрована на соціальній рефлексії особистості. Корисними для подальшої розбудови дизайн-діяльності є міркування Т. Габреля (2013) про місце рефлексії у проектній роботі дизайнера, а також в системі дизайн-освіти. В більшості наукових матеріалів розглядається рефлексія як складова індивідуальної психології, корекція людиною власної поведінки, стосунків, професійної діяльності. Вкрай мало нами виявлено робіт, де аналізується культурна рефлексія як феномен соціуму. Відсутніми є роботи, присвячені синтезу певних подій, які в своєму поєднанні свідчать про культурну рефлексію суспільства як єдиного соціального організму, зокрема на зазначений в темі період українського авангарду.

Основною джерельною базою цього дослідження стали особисті фотоархіви культурних проектів, присвячених добі українського авангарду 1920–1930-х рр., інтерв'ю з кураторами цих проектів, аналіз викладених у широкий доступ описів заходів та фотозвіти, а також аналіз виданих художніх альбомів та наукових досліджень останніх років за зазначеною темою.

Науковим методологічним фундаментом цієї статті є декілька теоретичних настанов, у яких ми підтримуємо авторів. Зазначимо, що рефлексія, значення якої походить від латинського reflexio – «повертаюся назад», окрім індивідуальних практик людини, розглядається науковцями як «усвідомлення суспільно-історичної практики, світу культури та її модусів – науки, мистецтва, релігії тощо» (Копієвська, 2013). Дослідниця зазначає, що рефлексія є необхідним елементом наукової діяльності, і використання її як методу є необхідним для вивчення і вирішення складних соціальних явищ і процесів, а саме процесів культурних трансформацій. У В. Воронкової (2018) складний мисленнєвий процес рефлексії постає як інструмент комунікації між вченими, який «сприяє поглибленню сучасних культурно-історичних та онтологічних процесів у кореляції з культурними, естетичними, етичними, філософськими, метафізичними,

соціологічними, політичними, психологічними, категоріями, що інтерпретують дійсність». Важливою для нашого дослідження тезою є те, що складний соціокультурний мисленнево-діяльний феномен у науковій сфері корелює до суспільства, культури, людини (Воронкова, 2018).

Результати дослідження

4

Проведений нижче аналіз зібраного матеріалу дозволить побачити результати індивідуальних наукових і творчих рефлексій на період українського авангарду 1920–1930-х рр. сучасних мистецтвознавців та дизайнерів, а також підсумки командної роботи науковців та дизайнерів у їхній спільній інтерпретації теми з метою публічного представлення та наступної суспільної культурної рефлексії. В аналізі ми звертаємо особливу увагу на дизайн як проектну діяльність з метою певної організації поведінки людини та суспільства, а також на індивідуальну та колективну свідомість.

Наукову увагу сучасних українських мистецтвознавців до періоду українського авангарду 1920-1930-х рр. можна вважати індивідуальною професійною рефлексією в галузі мистецтвознавства і теорії дизайну, результати якої транслуються, передусім у вузьких цільових групах. У ролі фундатора цієї дослідницької платформи закономірно постає Д. Горбачов, який першим ще у напівлегальній формі почав збирати окремі згадки, документи та збережені артефакти цієї мистецької доби, що була прихована і заборонена політичною історією України. Його авторству належить численна кількість видань та організованих виставок («Дмитро Горбачов», б.р.), і, можна сказати, що саме його наполеглива праця і впевненість у необхідності відкривати науці та широкому глядачу шедеври українського авангарду спричинили неабиякий поштовх впродовж останнього десятиріччя. Також, значущими працями є докторське дослідження та згодом ілюстровані альбоми О. Лагутенко (2006), яка одна з перших присвятила свою мистецтвознавчу увагу українській графіці першої третини ХХ ст., і значною частиною аналізу стали обкладинки та ілюстрації саме періоду авангарду 1920–1930-х рр. Важливим кроком у дослідженні цього періоду є науково-практичний проект Т. Кара-Васильєвої з відтворення вишивок за ескізами О. Екстер та К. Малевича та його представлення на виставках і в наукових публікаціях (Кара-Васильєва, 2012). Значущими в дослідницькій рефлексії є видання Т. Павлової, яка в процесі докторського дисертаційного дослідження про авангард в образотворчому мистецтві Харкова ХХ ст. випустила альбоми про 100-портрений проект Анатолія Петрицького (Павлова, 2017), творчість Василя Єрмилова (Павлова, 2012), шлях Бориса Косарева у 1920-х рр. від малярства до теа-кіно-фото (Павлова & Чечик, 2009). Дизайн

українського кіноплакату ґрунтовно проаналізовано у кандидатській роботі А. Будника (2017). Дослідження Л. Вежбовської засвідчують світоглядну суголосність українських митців із західноєвропейськими рухами модернізму, вкоріненими у популярні в той час «пошуки нової духовності». Ця авторка виявляє також діалог на рівні елементів форми К. Малевича з «набідами» і Гогеном (Вежбовська, 2019); роль і значення «порожнього простору» в авангардній скульптурі О. Архипенка (Вежбовська, 2015). Український авангард став предметом дисертаційного дослідження німецької дослідниці В. Фабер (Faber, 2019).

Також впродовж останніх 5 років видавництвом «Родовід» видано значну кількість ілюстрованих альбомів різних авторів, зокрема про мистецький шлях Казимира Малевича. Серед них важливим напрацюванням стало видання архівних матеріалів Казимира Малевича, упорядкованих Т. Філевською (Filevska, 2017): це повна версія листів, світлин і лекцій, прочитаних засновником супрематизму у Київському художньому інституті 1928–29 рр. Важливо, що ця книга окрім української вийшла англійською та французькою мовами. Також зазначимо двомовне українсько-англійське видання Н. Велігоцької (2011), яка відстежує особливості ранньої творчості Малевича, віхи його дитинства. Важливим внеском в українську рефлексію є праці Мирослави Мудрак (2018), американської науковиці, яка стала авторкою книги про літературне об'єднання панфутуристів «Нова генерація» та мистецький модернізм в Україні, а також співавторкою каталогу виставок українського авангарду в Нью-Йорку та інших книг цієї теми. Альбоми виконані на найвищому рівні дизайну та поліграфічного відтворення. Вартісність зазначених видань (і в прямому сенсі ціни, і в плані якості дизайну) обумовлює позитивний вплив на читача. Ці книги є інструментом персональної рефлексії читача-глядача, за їхньої допомоги відбувається інтимний діалог адресата з авторами та зі скарбом митців, представлених у виданні.

Своєрідним аналогом енциклопедії українського авангарду, де зібрано стислу інформацію про всіх митців цієї доби та їхні роботи, можна вважати інтерактивний сайт «Український авангард».

Серед інституційних проєктів не можна не згадати відкриття «ЄрмиловЦентру» у 2012 р. у Харкові; заснування «Інститут Малевича» у 2016 р. у Києві.

Той факт, що результати наукових відкриттів, досліджень і систематизації поширюються не лише серед вузької групи теоретиків і практиків художньої діяльності і дизайну, але й менеджерів культурної індустрії, обумовив низку подій, які перевели індивідуальну наукову рефлексію на інший рівень. Мова йде про масштабні концептуальні ретроспективні експозиції. Такі

проекти розраховані на широкі кола глядачів, носять просвітницький характер та мають за мету захопити увагу відвідувача темою. Головний інструментарій – це ефектний дизайн, який відрізняється від класичного експонування творів мистецтва у музеї. Експозиція культурних проектів передбачає інтерактивність, своєрідну подорож від одного експонату до іншого, розмаїття варіантів представлених творів.

Одним з перших знакових проектів суспільної культурної рефлексії на добу українського авангарду був проект «Василь Єрмилов» 2011 року, представлений у Мистецькому Арсеналі. Виставка була унікальна, адже об'єднала роботи, що зберігаються у трьох музеях України та приватних колекціях Києва, Харкова, Лондона, Москви. В такому синтезі український глядач побачив їх вперше. Дизайн експозиції одразу налаштував на шлях нових відкриттів. Демонстраційні щити, кожен з яких представляв мінімалістичну конструкцію з гострокутних форм, об'єднувалися у двобічний тунель, який вигинався та нагадував рух ріки або навіть життя митця. За кожним новим пластичним поворотом глядач відкривав нові скарби зі спадщини Василя Єрмилова. Самі ж роботи представляли смугу чітко упорядкованого ритмічного ряду. Оригінальна організація виставкового простору, побудована за принципом контрасту (велика масивна конструкція та невеликі за розміром роботи) справляла ефект потужності, міцці експонованого, гордоців та захоплення від дотичності глядача до шедеврів («Виставковий проект», 2011).

Інший зріз авангардного мистецтва представили проектом «Сцена українського авангарду», що відбувся також у приміщенні Мистецького Арсеналу у 2014 р. («Сцена українського авангар-

Рис. 1. Експозиція виставкового проекту «Василь Єрмилов. Ретроспектива». 2011.

Fig. 1. The exposition of the exhibition project «Vasyl Yermilov. Retrospective». 2011.

ду", 2014). На широкий огляд були представлені унікальні сценографічні твори інноваційних українських художників-дизайнерів О. Екстер, А. Петрицького, В. Меллера, О. Хвостенко-Хвостова, Б. Косарева. Глядачів зустрічав розмах стін кольору «цикламен» або «маджента», що створювало стійку асоціацію з театральною завісою. Стіни виставкової зали були використані наче внутрішні куліси сцени. Ефектним елементом дизайну простору було розміщення широкоформатних репродукцій ескізів оформлення сцени на всю висоту стіни. Це надало глядачам ефект присутності на сцені, можливість відчувати себе акторами.

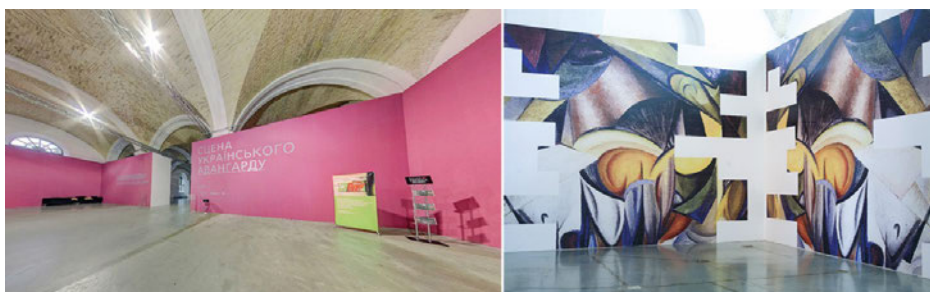

Рис. 2. Експозиція виставкового проєкту «Сцена українського авангарду». 2014.

Fig. 2. Exposition of the exhibition project «Scene of the Ukrainian avantgarde». 2014.

Істотним внеском став експеримент з відтворення сучасними майстрами костюмів за ескізами В. Меллера, кураторами якого стали провідні наукові працівники Музею театрального, музичного та кіномистецтва України для проєкту «Курбас у Києві» (2017). Обидва проєкти вела кураторська група (куратори проєкту: Вірляна Ткач, Тетяна Руденко, Вальдемарт Ключко.

Продовження теми реформаторського підходу українських авангардистів 1920–1930-х рр. до сценографії, але з акцентом на конкретну персону та його легендарний театр «Березіль» став виставковий проєкт «Лесь Курбас. Нові світи», що був презентований у Мистецькому Арсеналі наприкінці 2018 р. (Сліпченко, 2018). Це комплексний проєкт, який виконував не лише естетичну функцію, а й пізнавальну, адже містив аудіо- та відеоекспонати з відтвореними партитурами, перфоменси, інсталяції. Візуальним центром експозиційного простору стала просторова композиція зі світових концентричних кіл, яка відтворила одну з найвідоміших декорацій театру. У сприйнятті на відстані вона здавалася пласкою, хоча насправді кола розміщувалися на відстані один від одного, що забезпечувало одночасний ефект глибини. Ця статична конструкція завдяки яскравому внутріш-

ньому світлу створювала водночас ефект пульсації, невидимої динаміки. Вона була у резонансі з арочними склепіннями самого Мистецького арсеналу, і додавала ефект візуального відлуння у просторі всієї споруди. Концентричні кола стали основою композицій багатьох інформаційних супроводів на стінах. Загалом дизайн виставки поєднав у єдине ціле репродукції старих фотографій діяльності театру, афіші та інсталяції на основі ескізів декорацій майстерні В. Меллера, манекени з відтвореними костюмами, панорамне представлення фрагментів вистав. Були використані підвісні цити, підсвічені з середини фотопанно, великі за розміром відеотрансляції за допомогою проектора.

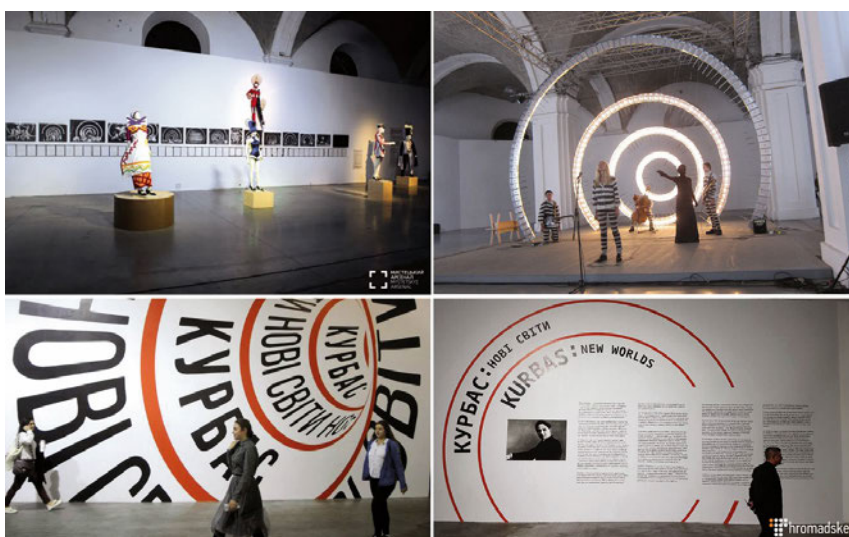

Рис. 3. Експозиція виставкового проекту «Лесь Курбас. Нові світи». 2019.

Fig 3. The exposition of the exhibition project «Les Kurbas. New worlds». 2019.

Важливим внеском у культурну рефлексію українського суспільства стала демонстрація скульптур Олександра Архипенка, українсько-американського митця, що уславився своїми авангардними роботами на весь світ та відіграв знакову роль у розумінні об'єму, конструкції, спрощення форм. Його скульптури були частиною експозицій Великих скульптурних салонів (зокрема, 2008 р., 2013 р., 2015 р.), а також тематичних виставок. Особливого ефекту було досягнуто саме в останніх варіантах, адже скульптури були «вписані» у контекст виставок та споглядалися не лише як самостійні експонати, а як доповнення до створення образу теми. Наприклад, в обох проектах зі сценографічного мистецтва, скульптурні жіночі фігури асоціювалися з ескізами костюмів, що ожили, або самими акторами.

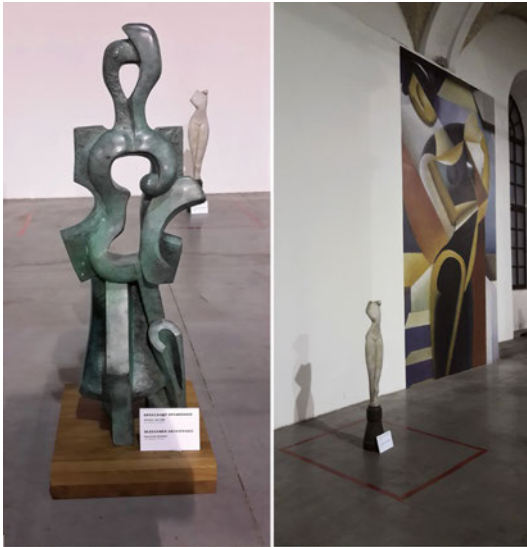

Рис. 4.1. Скульптури О. Архипенка в експозиції Великого скульптурного салону. 2016.

Fig. 4.1. Sculptures by O. Archipenko in the exposition of the exhibition of Great Sculpture Salon. 2015.

Рис. 4.2. Скульптури О. Архипенка в експозиції проекту «Сцена українського авангарду». 2014.

Fig. 4.2. Sculptures by O. Archipenko in the exposition of the project «Scene of the Ukrainian avant-garde». 2014.

Щодо виставкових авангардних проєктів, що лягають в контекст теми статті, не можемо не згадати виставку 2019 р. «Олександр Богомазов» у Національному художньому музеї України; та виставку кін. 2017 – поч. 2018 р. «Бойчукізм. Проєкт «Великого стилю»» у Мистецькому Арсеналі (Київ). Зокрема, у останній виставці використано зафарбування стін в експозиційних залах лаконічними кольорними плямами, що відповідають добі авангарду, а художні твори невеликого розміру експонувалися на конструкціях з дерева, які апелюють до стилістики того часу.

Ще однією галуззю, де українські авангардисти заявили про свою унікальність, був кінематограф. Ця царина також стала об'єктом рефлексії українського суспільства. Першою ластівкою цього напрямку відкриттів української спадщини була виставка «Авангардний плакат українського кіно», представлена Національним центром Олександра Довженка як самостійний проєкт під час проведення Книжкового Арсеналу у 2012 р. Присвячена 90-річчю ВУФКУ (Всеукраїнського фотокіноуправ-

Рис. 5. Експозиція виставкового проекту «Бойчукізм. Проект "Великого стилю"». 2018.

Fig 5. The exposition of the exhibition project «Boychukism. The project "Great style"». 2019.

ління), ця унікальна виставка містила 20 повноформатних репродукцій кіноплакатів до українських фільмів 1920-х рр. Серед представлених авторів біли Ібрагім Літинський, Михайло Длугач, брати Стенберги.

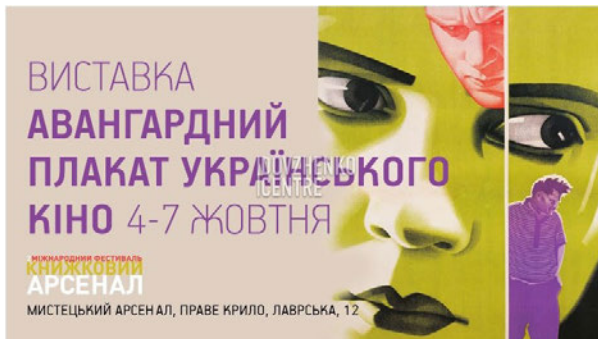

Рис. 6. Рекламний постер виставки «Авангардний плакат українського кіно». 2012.

Fig. 6. Advertising poster of the exhibition «Avantgarde poster of Ukrainian cinema». 2012.

Цей публічний проект був частиною підготовки грандіозного видання «Український кіноплакат 1920-х років. ВУФКУ», в якому зібрано понад 150 творів з архівних інституцій України, Франції, Британії, Росії. Двомовний ілюстрований альбом вийшов у 2015 р. (Сілантьєв та ін., 2015). Але найефектнішим і впливовим актом суспільної рефлексії у сфері українського кіно доби авангарду вважаємо проект 2019 р. «ВУФКУ. Lost & Found». Представлено його на честь відкриття Музею кіно в приміщеннях відновленого Довженко-центру. І знову ключовим фактором здійснення ефекту вибуху ми вважаємо оригінальний дизайн простору (Шакун, 2019). Для підсилення атмосферності та відчуття часу експозиція містила об'ємно-просторові елементи – імітовану сцену з фанерними фігурами акторів, афішну тумбу і трактор того часу, який символізував прихід нової ери та, на наш погляд, відсилав асоціативно до легендарних стрічок О. Довженка. Значна частина стін та площин зонування виставкової площі були чорними або білими в темряві, а об'єкти чи

інформація на стінах висвітлена променями прожекторів. Зрозуміло, що таке візуальне рішення викликає у глядача асоціації з сеансом перегляду стрічок у кінотеатрі. Простір був наповнений оригінальними конструкціями, створеними під впливом проектів В. Єрмилова, О. Хвостенко-Хвостова, В. Меллера. Це дозволило глядачам мандрувати та відкривати для себе нові ракурси і вже побачених експонатів, і асоціативних сенсів, які вони несли. Представлений в експозиції матеріал переструктурований та завдяки іншому виду дизайну, графічному, представлено в однойменному сайті.

Рис. 7. Експозиція виставкового проекту «ВУФКУ. Lost & Found». 2019.

Fig. 7. Exposition of the exhibition project «VUFKU. Lost & Found». 2019.

Не можна не згадати дослідницький проект «Місто ХА», представлений у залах НХМУ на межі 2017-2018 рр. ("Виставка «Місто ХА»", 2017). У рамках основної теми авангардного мистецтва міста Харкова впродовж XX ст. спадщина періоду 1920–1930-х рр. висвітлена як фундамент інноваційних підходів у наступних роках. Стіни національного музею зумовили більш класичну експозицію творів, хоча динаміка представлення справила відповідний ефект новаторства тих часів.

Важливим підходом до інформаційного наповнення у більшості розглянутих проектів є інфографічний показ дат і динаміки подій в українському суспільстві впродовж відповідного темі періоду. Інфографіка в мінімалістичному дизайні розміщується читабельним розміром прямо на стінах. Важливо, що хронологія подій в Україні показана на тлі ключових подій у світі, які

пов'язані не лише з культурою, але й з політикою, економікою, соціальним рухом. Це дає можливість рефлексувати не лише стосовно української соціокультурної історії, а й бачити відповідність її розвитку глобальним трансформаціям, або унікальність власного шляху, що зумовив особливості загального стану в сучасній Україні порівняно з іншими країнами.

Розглянуті проекти свідчать про культурну рефлексію вже на рівні суспільства, яка, звісно, можлива лише на ґрунті особистої рефлексії кожного відвідувача. В умовах правильного менеджменту, коли в проекті другої значущості після контенту набуває дизайн простору, а також комплекс об'єктів-супроводів (книги, буклети, листівки, сувеніри, аксесуари тощо), рефлексія відбувається беззаперечно. І не лише під час відвідування виставки, але й після, впродовж наступних днів та місяців, коли про це масово пишуть в інтернет-ресурсах, а люди у повсякденні користуються придбаними дрібницями або переглядають світлини.

Ще однією формою суспільної рефлексії, яка має персоналізоване підґрунтя, але розрахована на поширення в широких колах споживачів, вважаємо переосмислення стилістики авангардистів 1920–1930-х рр. сучасними українськими дизайнерами у власних творах. Проектом змішаної форми рефлексії можна вважати виставку «Соня Делоне. Ритм кольору» (Павлюк, 2019), присвячену і творчості відомої дизайнерки ХХ сторіччя, і арт-розробкам сучасних художників та дизайнерів України. Соня Делоне мала українські корені, сама звертала увагу, що її легендарне відчуття кольору сформувалося в дитинстві під час проживання в Україні та споглядання природи, народних костюмів та ужиткового мистецтва. Відтак, і її колірні експерименти в абстрактних композиціях та одязі обумовлені обізнаністю з українськими культурними традиціями. Якщо перша виставка, що відбулася навесні 2019 р. в Одесі («Соня Делоне», 2019), місті народження мисткині та проживання в дитинстві, демонструвала лише матеріали щодо її біографії і творчості, то виставка в Києві об'єднала погляд у минуле та експерименти сучасності. Виставка носила камерний характер, тому експозиційний простір не мав такого грандіозного комплексного планування, як у проектах Мистецького Арсеналу або Довженко-центру. Хоча деякі дизайнерські рішення безумовно сприяли ефекту видовищності і потужності теми («В Києві відкриється», 2019). Зокрема, щити з напівпрозорого пластику великого розміру та яскравих кольорів, з нанесеними інформаційними текстами. Експонування сучасних творів українських художників і дизайнерів (взяли участь Маша Рева, Оксана Левченя, Яся та Леся Хоменко, Олена Науменко, архітектор Флоріан Юр'єв та Ева Толуа) носило характер спонтанності, ситуативності, мало ефект переосмислення твор-

чості Делоне в режимі «наживо» (Павлюк, 2019). Інтерактивні експонати виставки, наприклад, магнітна дошка Маші Реви з окремими кольоровими елементами, які кожен міг укласти у власну композицію, сприяла залученості відвідувачів та їхній особистій рефлексії на авангардні методи.

Рис. 8.1. Експозиція виставкового проекту «Со́ня Делоне. Ритм кольору». Матеріали про дизайнераку. 2019.

Fig. 8.1. The exposition of the exhibition project «Sonia Delaunay. The rhythm of color». Materials about the designer. 2019.

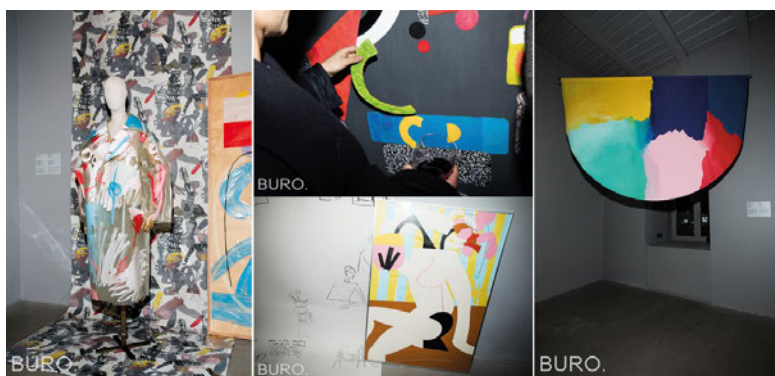

Рис. 8.2. Експозиція виставкового проекту «Со́ня Делоне. Ритм кольору». Твори сучасні українських дизайнерів. 2019.

Fig. 8.2. The exposition of the exhibition project «Sonia Delaunay. The rhythm of color». Art-works of modern Ukrainian designers. 2019.

Відгомін переосмислень традицій українського авангарду спостерігаємо у роботах графічних дизайнерів (наприклад, оформлення книг з творами поетів та письменників Розстріляного відродження), дизайні одягу та предметному дизайні. Найяскравішими знаковими проявами рефлексії в дизайні вважаємо колекції одягу Федора Возіанова, колекцію інтер'єрного декору Катерини Соколової, авангардні експерименти Оксани Левченя в колекції килимів.

Fashion-дизайнер Федір Возіанов, який працює в стилі «естетичного авангарду» та пропагує ідею «одяг як архітектура», створив проєкт-перфоменс *Suprematism 2.0*, ключова фраза якого – «від картини до сукні». Це своєрідна трансформація елементів декору інтер'єру (на перший погляд, це квадратні три білих панно з простою фігурою в центрі, квадратом, колом та хрестом) у мінімалістичний жіночий одяг. Вкорінені в геометрику твори Казимира Малевича, які стали джерелом натхнення дизайнера, оживають та набувають пластичності в тканині на людському тілі (Соловей, 2018). Джерелом іншої колекції стали скульптури Олександра Архипенка та його унікальний «негативний простір» (Клименко, 2018).

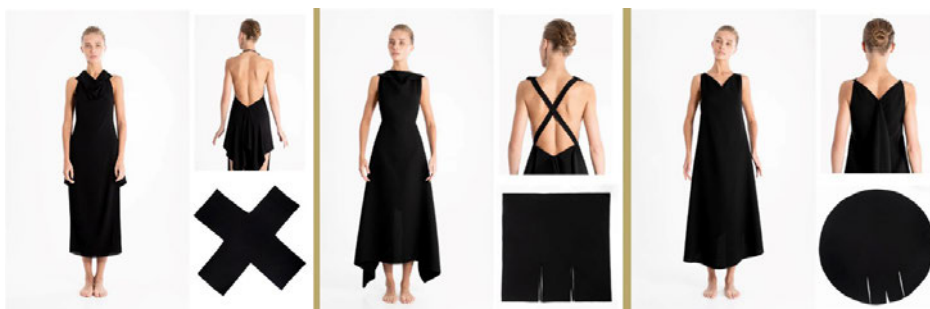

Рис. 9. Федір Возіанов. Колекція моделей *Suprematism 2.0*. 2015.

Fig. 9. Fedir Vozianov. Collection of models *Suprematism 2.0*. 2015.

Катерина Соколова, молода дизайнерка елементів декору інтер'єру та меблів, використовує геометричні прості форми овалів, кіл та прямокутників для варіативних супрематичних конструкцій світильників та ваз. Натхненна ідеями та естетикою Казимира Малевича, Катерина створює прості у сприйнятті продукти, які поєднують утилітарну функцію та унікальну естетику осучасненого мінімалізму. На думку дизайнерки, кожен її твір поза функціональним використанням набуває в інтер'єрі статусу маленького витвору мистецтва. Про пряму відсилку до традицій авангарду 1920–1930-х рр. свідчить і неймінг кожного продукту – Екстер, Малевич, Делоне та інші.

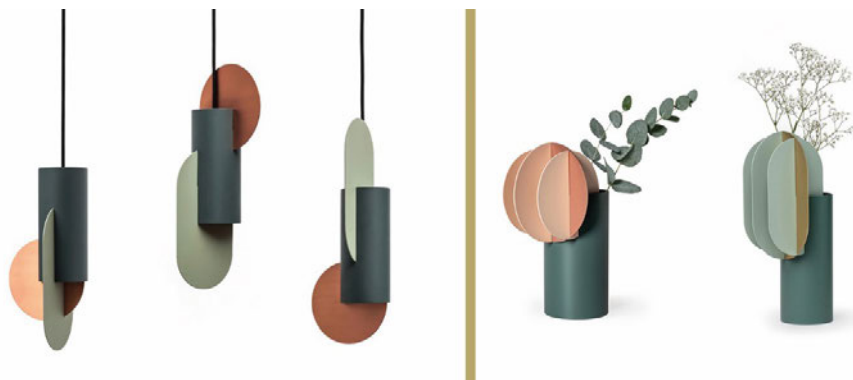

Рис. 10. Катерина Соколова. Світильники. Вазы. 2014-2019 рр.

Fig. 10. Kateryna Sokolova. Lamps. Vases. 2014-2019s.

Ще одним результатом переосмислення сучасним дизайном традицій є окремі роботи Оксани Левченя. В рамках своєї майстерні вона створила три килими, що мають в основі стилістику та колорит авангардних мотивів. В одному з килимів під назвою Malevich використані ескізи художника до вишивки 1914 р., але з авторською трансформацією пропорцій та композиційним розташуванням елементів.

Рис. 11. Оксана Левченя. Килими за мотивами творів українського авангарду. 2010-ті рр.

Fig. 11. Oksana Levchenya. Carpets based on works of the Ukrainian avant-garde. 2010s.

Важливим фактом і для суспільної рефлексії на тему українського авангарду в Україні, і для презентації здобутків нашого сучасного дизайну є факт участі та презентації названих проєктів за кордоном. Всі три дизайнери неодноразово демонстрували свої твори в межах мистецьких європейських проєктів: Місяць українського авангарду в Парижі (2018 р.), Dutch Design Week (2018 р.), Milan Design Week (2019 р.), а також міжнародні конкурсні програми з дизайну, де автори, зокрема К. Соколова,

отримують нагороди. Характерно, що ідентифікація українського дизайну відбувається саме через спадщину авангардних традицій 1920-1930-х рр. Ці факти сприяють зміцненню позицій і сучасного українського дизайну, і місця України в історії міжнародного дизайну.

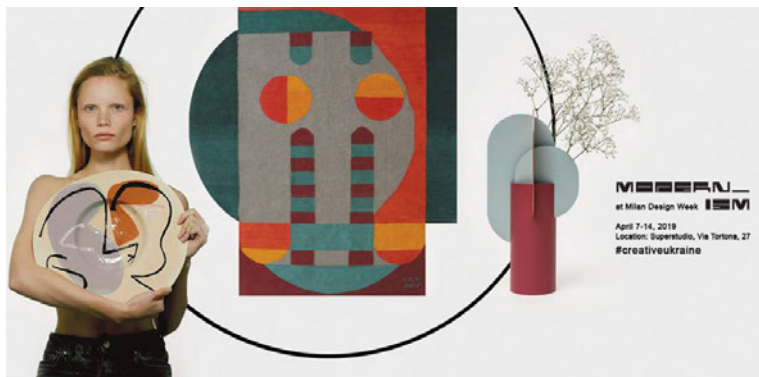

Рис. 12. Участі команди українських дизайнерів у міжнародному проєкті «Milan Design Week». 2019.

Fig. 12. Participation of a team of Ukrainian designers in an international project «Milan Design Week». 2019.

**Наукова
новизна та
практична
значимість
дослідження**

5

В статті розкрито особливості соціокультурної рефлексії сучасного українського суспільства на період авангарду 1920–1930-х рр. в Україні. Вперше упорядковано культурно-мистецькі проєкти, що реалізувалися в Україні впродовж останнього десятиріччя та мали на меті розкриття потужності зазначеного мистецько-дизайнерського феномену або переосмислення його ідейних засад з позицій сучасника. Крім того, автором доводиться, що саме дизайн є тим ефективним інструментом, що дозволяє донести результати наукової рефлексії до широких кіл громадськості та вплинути на трансформацію суспільної свідомості в напрямку поставленої мети – усвідомлення України як носія унікальної культурної спадщини світового рівня.

Висновки

6

Впродовж останніх десяти років в Україні відбулося значне зрушення в науковій роботі з дослідження українського авангарду 1920-1930-х рр. та донесення нових ракурсів мистецького знання до громадськості. Особиста рефлексія мистецтвознавців і теоретиків дизайну поширюється не лише у вузьких колах фахівців, але й серед потенційних поціновувачів, інтелектуалів, патріотично налаштованих громадян. Вихід України на світовий рівень в галузі культурних індустрій, а також підвищення професіоналізму в інституції культурного менеджменту сприяє ефективності цих процесів. Величезну роль відіграє також підвищення рівня

дизайну всіх видів, зокрема експозиційного простору, видань, веб-ресурсів, та розуміння його значущості у соціальній комунікації, зокрема ефективному впливі на зацікавлення людей темою представлених проєктів та позитивне враження. Важливим внеском є також особисті рефлексії дизайнерів, які переосмислюють спадщину українського авангарду у сучасному дизайні різних напрямів та представляють результати у комерційних продуктах не лише в нашій країні, але й на міжнародному ринку. Все це говорить про інтенсивність суспільної культурної рефлексії на зазначений мистецький період та дозволяє спрогнозувати зростання усвідомленості прогресивної спільноти України унікальності власної культури на рівні світового масштабу.

Список бібліографічних посилань

- Будник, А. (2017). *Засоби і прийоми дизайну українського видовищного плакату першої третини ХХ століття*. (Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства). Київський національний університет культури і мистецтв, Київ.
- В Києві відкриється виставка «Соня Делоне: Ритм кольору». (2019, 05 листопада). *L'Officiel*. <https://officiel-online.com/all-news/sonia-delaunay-new-exhibition-opening-in-kyiv/>.
- Вежбовська, Л. (2015). Образ «відсутнього» у скульптурі Олександра Архипенка. *Культура і мистецтво в сучасному світі*, 16, 90-97.
- Вежбовська, Л. (2019). Малевич і набіди: до специфіки ранньої творчості засновника супрематизму. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 2, 46-55. <https://doi.org/10.33625/1993-6400-2019-2-46-55>.
- Велігоцька, Н. (2011). *Шляхами Малевича. Зупинка – Конотоп. 1894 – 1896*. 1896 (О. Подшибиткіна, Пер.). Мистецтво.
- Velihotska, N. (2011). Along the roads of Malevich. Station – Konotop. 1894 – 1896. *Видання двома мовами одночасно*.
- Виставка «Місто ХА». (2017). *Національний Художній Музей України*. <http://namu.kiev.ua/ua/exhibitions/bills/view.html?eid=272>.
- Виставковий проєкт «Василь Єрмилов. Ретроспектива». (2011). *Благодійний фонд «Мистецький Арсенал»*. <http://new.art-arsenalfund.org/projects/yermilov/>.
- Воронкова, В. (2018). Рефлексія як складний соціальний, культурний і мисленнево-діяльнісний процес осягнення та перетворення дійсності. В *Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 31-33). <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1733/>.
- Габрель, Т. (2013). Рефлексія в дизайні: особливості та роль. *Сучасне мистецтво*, 9, 36-42.
- Горбачов, Д. (2017). *Авангард. Українські художники першої третини ХХ століття*. Мистецтво.
- Дмитро Горбачов. (б.р.). *Бібліотека українського мистецтва*. <http://uartlib.org/ukrayinski-mystetstvoznavtsi/gorbachov-dmytro/>.
- Кара-Васильєва, Т. (2012). Формування дизайну в Україні художниками авангарду. В М. І. Яковлев (Ред.), *Нариси з історії українського дизайну ХХ століття* (с. 111-122). Фенікс.
- Клименко, В. (2018, 5 жовтня). Одяг як об'єкт архітектури. Федір Возіанов про свою виставку в Парижі в рамках проєкту Путівник українського авангарду. *Nv.ua*. <https://nv.ua/ukr/style/lyudi/odjah-jak-objekt-arkhitekturi-fedir-vozanov-pro-svoju-vistavku-v-parizhi-ramkakh-proektu-putivnik-ukrajinskoho-avanhardu-2498599.html>.

-
- Копієвська, О. (2013). Рефлексія як метод наукового осмислення культурних трансформацій. *Культура народів Причорномор'я*, 262, 148-152.
- Косянчук, І. (2019, 9 квітня). Українські дизайнери представлені на легендарній локації в Мілані. *Погляд*. <https://www.poglyad.tv/ukrayinski-dyzajneri-predstavleni-na-legendarnij-lokatsiyi-v-milani/>.
- Крюкова, О. (2012). Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*, 16, 636-647.
- Лагутенко, О. (2006). *Українська графіка першої третини ХХ століття*. Грані-Т.
- Мудрак, М. (2018). «Нова генерація» і мистецький модернізм в Україні (Г. Яновська, Пер.). Родовід. Оксана Левченя. В дусе Modern_ISM'a. (2019, 14 апреля). *ID.Interior Design*. <http://www.idmagazine.com.ua/oksana-levchenya-v-duhe-modern-ism-a/>.
- Павлова, Т. (2012). *Василь Єрмілов жде весну*. Родовід.
- Павлова, Т. (2017). *Carte Blanche* Анатолія Петрицького. Родовід.
- Павлова, Т., & Чечик, В. (2009). *Борис Косарев. 1920-ті роки: від малярства до теа-кіно-фото*. Родовід.
- Павлюк, М. (2019, 15 листопада). Що слід знати про виставку Соні Делоне. *Vogue*. <https://vogue.ua/ua/article/culture/art/chto-nuzhno-znat-o-vystavke-soni-delone-v-art-prostranstve-set.html>.
- Сілантьєв, С., Горбачов, Д., & Госейко, Л. (2015). *Український кіноплакат 1920-х років*. ВУФКУ. Національний Центр Олександра Довженка.
- Сліпченко, К. (2018, 17 грудня). Нові світи Леся Курбаса. *Zaxid.net*. https://zaxid.net/novi_sviti_lesya_kurbasa_n1477372.
- Соловей, Т. (2018). Український авангард в Парижі: показ Vozianov. *Vogue*. <https://vogue.ua/ua/article/fashion/brend/ukrayinskiy-avangard-v-parizhe-pokaz-voziaov.html>.
- Соня Делоне: Як бачила світ легендарна мисткиня, яка зачаровувала своїми творами. (2019, 30 березня). *Depo.ua*. <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/sonya-delone-yak-bachila-svit-velika-mistkinya-yaka-zacharuvala-svoimi-robotami-ves-svit-20190330938843>.
- Сцена українського авангарду. (2014). *Мистецький арсенал*. <https://artarsenal.in.ua/uk/vystavka/stsena-ukrayinskogo-avangardu/>.
- Шакун, А. (2019, 13 вересня). У «Довженко-Центрі» відкрили Музей кіно. Ось який він має вигляд. *TheVillage*. the-village.com.ua/village/culture/culture-photo/289123-muzey-kino-dovzhenko-tsentr-fotoreportazh.
- Faber, V. (2019). *Die ukrainische Avantgarde zwischen Ost und West. Intertextualität, Intermedialität und Polemik im ukrainischen Futurismus und Konstruktivismus der späten 1920er-Jahre*. Bielefeld.
- Filevska, T. (Comp.). (2017). *Kazimir Malevich. Kyiv period 1928–1930: Articles, Documents and Letters*. Rodovid.

References

- Budnyk, A. (2017). *Zasoby i pryjomy dyzainu ukrainskoho vydovyshchnoho plakatu pershoi tretyny XX stolittia [Means and methods of design of the Ukrainian spectacular poster of the first third of the XX century]*. (Abstract of PhD Dissertation). Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv [in Ukrainian].
- Dmytro Horbachov. (n.d.). *Biblioteka ukrainskoho mystetstva*. <http://uartlib.org/ukrayinski-mystetstvoznavtsi/gorbachov-dmytro/> [in Ukrainian].
- Faber, V. (2019). *Die ukrainische Avantgarde zwischen Ost und West. Intertextualität, Intermedialität und Polemik im ukrainischen Futurismus und Konstruktivismus der späten 1920er-Jahre [The Ukrainian avant-garde between east and west. Intertextuality, intermediality and polemics in Ukrainian futurism and constructivism of the late 1920s]*. Bielefeld [in German].
- Filevska, T. (Comp.). (2017). *Kazimir Malevich. Kyiv period 1928–1930: Articles, Documents and Letters*. Rodovid [in English].
- Habrel, T. (2013). *Refleksiiia v dyzaini: osoblyvosti ta rol [Reflection in design: features and role]*. *Contemporary Art*, 9, 36-42 [in Ukrainian].

- Horbachov, D. (2017). *Avanhard. Ukrainski khudozhnyky pershoi tretyny XX stolittia [Vanguard. Ukrainian artists of the first third of the 20th century]*. Mystetstvo [in Ukrainian].
- Kara-Vasyliieva, T. (2012). Formuvannia dyzainu v Ukraini khudozhnykamy avanhardu [Formation of design in Ukraine by avant-garde artists]. In M. I. Yakovliev (Ed.), *Narysy z istorii ukrainskoho dyzainu XX stolittia [Essays on the history of Ukrainian design of the 20th century]* (pp. 111-122). Feniks [in Ukrainian].
- Klymenko, V. (2018, October 5). Odiah yak ob'iekt arkhitektury. Fedir Vozianov pro svoiu vystavku v Paryzhi v ramkakh proektu Putivnyk ukrainskoho avanhardu [Clothing as an object of architecture. Fedor Vozianov about his exhibition in Paris within the framework of the Ukrainian Avant-Garde Guide project]. *Nv.ua*. <https://nv.ua/ukr/style/lyudi/odjah-jak-ob'iekt-arkhitektury-fedir-vozanov-pro-svoju-vystavku-v-parizhi-ramkakh-proektu-putivnik-ukrajinskoho-avanhardu-2498599.html> [in Ukrainian].
- Kopiievska, O. (2013). Refleksiiia yak metod naukovoho osmyslennia kulturnykh transformatsii [Reflection as a method of scientific understanding of cultural transformations]. *Kultura narodov Prichernomoria*, 262, 148-152 [in Ukrainian].
- Kosianchuk, I. (2019, April 9). Ukrainski dyzainery predstavleni na lehendarnii lokatsii v Milani [Ukrainian designers are represented at the legendary location in Milan]. *Pohliad*. <https://www.poglyad.tv/ukrayinski-dyzajnery-predstavleni-na-legendarnij-lokatsiyi-v-milani/> [in Ukrainian].
- Kriukova, O. (2012). Sotsialna refleksiiia yak skladova sotsialnoho rozvytku osobystosti [Social reflection as a component of social development of personality]. *Problems of modern psychology*, 16, 636-647 [in Ukrainian].
- Lahutenko, O. (2006). *Ukrainska hrafika pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian graphics of the first third of the 20th century]*. Hrani-T [in Ukrainian].
- Mudrak, M. (2018). "Nova generatsiia" i mystetskyi modernizm v Ukraini ["New Generation" and Artistic Modernism in Ukraine] (H. Yanovska, Trans.). Rodovid [in Ukrainian].
- Oksana Levchenia. V dukhe Modern_ISM'a [Oksana Levchenia. In the spirit of Modern_ISM'a]. (2019, April 14). *ID.Interior Design*. http://www.idmagazine.com.ua/oksanalevchenya-v-duhe-modern_ism-a/ [in Russian].
- Pavliuk, M. (2019, November 15). Shcho slid znaty pro vystavku Soni Delone [What you need to know about the exhibition of Sonya Delaunay]. *Vogue*. <https://vogue.ua/ua/article/culture/art/chto-nuzhno-znat-o-vystavke-soni-delone-v-art-prostranstve-set.html> [in Ukrainian].
- Pavlova, T. (2012). *Vasyl Yermilov zhde vesnu [Vasily Yermilov is waiting for spring]*. Rodovid [in Ukrainian].
- Pavlova, T. (2017). *Carte Blanche Anatolia Petrytskoho [Carte Blanche by Anatol Petrytsky]*. Rodovid [in Ukrainian].
- Pavlova, T., & Chechyk, V. (2009). *Borys Kosarev. 1920-ti roky: vid maliarstva do tea-kino-foto [Boris Kosarev. 1920s: from painting to thea-film-photography]*. Rodovid [in Ukrainian].
- Shakun, A. (2019, September 13). U "Dovzhenko-Tsentr" vidkryly Muzei kino. Os yakyi vin maie vyhliad [The Museum of Cinema was opened at the Dovzhenko Center. That's what it looks like]. *TheVillage*. the-village.com.ua/village/culture/culture-photo/289123-muzey-kino-dovzhenko-tsentr-fotoreportazh [in Ukrainian].
- Silantiev, S., Horbachov, D., & Hoseiko, L. (2015). *Ukrainskyi kinoplakat 1920-kh rokiv. VUFKU [Ukrainian Film Poster of the 1920s. VUFKU]*. Natsionalnyi Tsentri Oleksandra Dovzhenka [in Ukrainian].
- Slipchenko, K. (2018, December 17). Novi svity Lesia Kurbasa [New worlds of Lesya Kurbas]. *Zaxid.net*. https://zaxid.net/novi_svity_lesya_kurbasa_n1477372 [in Ukrainian].
- Solovei, T. (2018). Ukrainskyi avanhard v Paryzhi: pokaz Vozianov [Ukrainian avant-garde in Paris: Vozianov show]. *Vogue*. <https://vogue.ua/ua/article/fashion/brend/ukrainskiy-avangard-v-parizhe-pokaz-vozanov.html> [in Ukrainian].
- Sonia Delone: Yak bachyla svit lehendarna mystkynia, yaka zacharovovala svoimy tvoramy [Sonia Delaunay: How the legendary artist saw the world, who enchanted with her works]. (2019,

- March 30). *Depo.ua*. <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/sonya-delone-yak-bachila-svit-velikamistkinya-yaka-zacharuvala-svoimi-robotami-ves-svit-20190330938843> [in Ukrainian].
- Stsena ukrainskoho avanhardu [The Ukrainian Avant-Garde Scene]. (2014). *Mystetskyi arsenal*. <https://artarsenal.in.ua/uk/vystavka/stsena-ukrayinskogo-avangardu/> [in Ukrainian].
- V Kyievi vidkryetsia vystavka "Sonia Delone: Rytm koloru" [The exhibition "Sonya Delaunay: Rhythm of Color" will open in Kyiv]. (2019, November 5). *L'Officiel*. <https://officiel-online.com/all-news/sonia-delaunay-new-exhibition-opening-in-kyiv/> [in Ukrainian].
- Velihotska, N. (2011). *Shliakhamy Malevycha. Zupynka – Konotop. 1894–1896 [Along the roads of Malevich. Station – Konotop. 1894–1896]* (O. Podshybytkina, Trans.). *Mystetstvo* [in Ukrainian].
- Vezhbovska, L. (2015). Obraz "vidsutnoho" u skulpturi Oleksandra Arkhopenka [The image of the "absent" in the sculpture of Olexander Arkhopenko]. *Culture and Art in the Modern World*, 16, 90-97 [in Ukrainian].
- Vezhbovska, L. (2019). Malevych i nabidy: do spetsyfiky rannoi tvorchosti zasnovnyka suprematyzmu [Malevych and nabidy: to the specifics of the early work of the founder of Suprematism]. *Bulletin of Kharkiv state academy of design and arts*, 2, 46-55. <https://doi.org/10.33625/1993-6400-2019-2-46-55> [in Ukrainian].
- Voronkova, V. (2018). Refleksiiia yak skladnyi sotsialnyi, kulturnyi i myslennievo-diialnisnyi protses osiahnennia ta peretvorennia diisnosti [Reflection as a complex social, cultural and thought-activity process of comprehension and transformation of reality]. In *Dyskurs v umovakh minlyvosti sotsiokulturnoho prostoru [Discourse in the conditions of variability of socio-cultural space]*, Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference (pp. 31-33). <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1733/> [in Ukrainian].
- Vystavka "Misto KhA" [Exhibition "City of HA"]. (2017). *Natsionalnyi Khudozhnii Muzei Ukrainy*. <http://namu.kiev.ua/ua/exhibitions/bills/view.html?eid=272> [in Ukrainian].
- Vystavkovyi proekt "Vasyl Yermilov. Retrospektyva" [Exhibition project "Vasyl Yermilov. Retrospective"]. (2011). *Blahodiinyi fond "Mystetskyi Arsenal"*. <http://new.art-arsenalfund.org/projects/yermilov/> [in Ukrainian].

Джерела ілюстрацій

- Рис. 1. Фотоколаж зі світлин власного фотоархіву, а також ресурсу <http://new.art-arsenalfund.org/projects/yermilov/>
- Рис. 2. Світлини з ресурсу <https://artarsenal.in.ua/uk/vystavka/stsena-ukrayinskogo-avangardu/>
- Рис. 3. Колаж зі світлин ресурсів https://zaxid.net/novi_sviti_lesya_kurbasa_n1477372, https://www.facebook.com/yara.arts.group/media_set?set=a.10218195285263825&type=3
- Рис. 4. Фотоколаж зі світлин власного фотоархіву, а також ресурсу <http://prostir.museum.ua/post/32919>
- Рис. 5. Фотоколаж зі світлин власного фотоархіву
- Рис. 6. URL: <http://www.dovzhenkocentre.org/event/26/>
- Рис. 7. Фотоколаж зі світлин ресурсу the-village.com.ua/village/culture/culture-photo/289123-muzey-kino-dovzhenko-tsentr-fotoreportazh
- Рис. 8-1. Фотоколаж зі світлин ресурсів <https://officiel-online.com/all-news/sonia-delaunay-new-exhibition-opening-in-kyiv/>, <https://www.buro247.ua/lifestyle/events/kak-eto-bylo-otkrytie-vystavki-posvyashchenoy-sone.html>
- Рис. 8-2. Фотоколаж зі світлин ресурсу <https://www.buro247.ua/lifestyle/events/kak-eto-bylo-otkrytie-vystavki-posvyashchenoy-sone.html>
- Рис. 9. Фотоколаж з ілюстрацій ресурсу <https://vogue.ua/ua/article/fashion/brend/ukrainskiy-avangard-v-parizhe-pokaz-vozanov.html>
- Рис. 10. <https://www.noom-home.com/>
- Рис. 11. Фотоколаж зі світлин ресурсів <http://www.idmagazine.com.ua/oksana-levchenya-v-duhe-modern-ism-a/>, <https://www.facebook.com/prostir86/>
- Рис. 12. URL: <https://www.poglyad.tv/ukrayinski-dyzajneri-predstavleni-na-legendarnij-lokatsiyi-v-milani/>